

A Bacchanália-botrány és Postumius *consul* beszéde

Politikai kultúra a Kr. e. II. századi Rómában

Lezárás: 2023. 01. 11.

Tartalom

A Bacchanália-botrány	2
Nők és a Bacchanália	4
Kybele és Bacchus. A Bacchus kultusz idegensége	8
A politikai környezet	11
A <i>consuli</i> beszéd ellentmondásai	12
A Kr. e. II. század politikai kultúrája	15
Bibliográfia	17
Források	19

A Bacchanália-botrány

„Az az erény, hogy a tisztesség megkapja, mi megjár;
rossz embernek s erkölcsnek ne legyünk a barátja,
ám védjük meg az embert s erkölcsöt, ha viszont jó;
tiszteljük s élünk vele, bánjunk mint a baráttal.
Elsőként a hazánk üdvére ügyelve, utána
a szüleink üdvére s utolsóként a miénkre.”¹

Kr. e. 186., Róma. Házak ajtóit törik be az éjszaka sötétjében és a lakókat erőszakkal elviszik. A vád összeesküvés a köztársaság ellen, a büntetés pedig halál. Több ezreket végeznek ki, és Bacchus kultuszát erőteljes korlátozások alá veszik. Emberek, akik eddig nem tudtak a létezéséről sem, hirtelen felismerik, hogy szomszédjuk is a részese volt, politikusok pedig ellenfeleikre „bizonyítják” a vádakát. Az összeesküvést megállítják és Róma rendje helyreáll. Ez volt a Bacchanalia-botrány, legalábbis Livius így meséli el nekünk.

Maga a botrány, hogy valós-e nem kérdés, hiszen a *Senatus Consultum de Bacchanalibus*² is megőrizte számunkra az esemény következményeit Livius mellett.³ Sokkal érdekesebb kérdés azonban, hogy mi okozta, mi volt a háttere annak, hogy ilyen módon kellett fellépnie a *senatusnak*. Véleményem szerint a legjobb esélyünk erre talán a Livius által is leírt *consuli* beszéd elemzésével van, amely az *Ab Urbe Condita* XXXIX. könyvben található meg, 8–19. *caput*ig terjedően, amiben maga a beszéd a 15. és 16. *caput*ban jelenik meg. Felmerülhet bennünk, hogy vajon mennyire hihetünk Liviusnak. Ez egy olyan kérdés, amelyben nehéz megfelelő választ találni. Habár bőven használ drámai elemeket⁴ és él az epikus költészet eszközeivel művében,⁵ nem az volt a célja, hogy megmásítsa a múltat. Livius olvasásra szánta művét, egy ilyen terjedelmes mű esetében, mint az *Ab Urbe Condita*, tudatos feladat lehetett számára, hogy az olvasó figyelmét stílusával is lekösse.⁶ Liviusnak több forrás is a rendelkezésére állhatott, amelyek mára már nem maradtak fent, így az ő rálátása is jobb lehetett az eseményekre, mint nekünk.⁷ Így hát ő nyújtja a kulcsot is a probléma megoldására.

¹ Caius Lucilius: Az Erény. Fordította: Csorba Győző. Római költők antológiája. Szerk.: Szepessy Tibor. Budapest. 2014. 64.

² *Senatus Consultum de Bacchanalibus* CIL I 2, 581.

³ Nousek, Debra L.: Echoes of Cicero in Livy's Bacchanalian Narrative. *The Classical Quarterly*. 60. 1. sz. (2010) 156.

⁴ Sarolta A. Takács: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair of 186 BCE. *Harvard Studies in Classical Philology*. 100. (2000) 301.

⁵ Adamik Tamás: Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig. Pozsony. 2009. 401-402.

⁶ Adamik Tamás: Római irodalom i. m. 405.

⁷ Adamik Tamás: Római irodalom i. m. 405.

Livius minden évben a fontosabb eseményeket emeli ki. Kr. e. 186-ban ezek a Bacchanalia-botrány és makedónokkal szembeni háború volt. Livius azonban a Bacchanaliára több szót fordít, mint a másik eseményre. Ebből úgy tűnik, hogy ezt tartotta a legfontosabbnak.⁸ Ha pedig szerinte ez a legmeghatározóbb esemény, jó eséllyel ez az, ami legjobban leírja a kor politikai légkörét az ő nézőpontjából.

A *consuli* beszéd mutatja be legjobban, melyek lehetettek a botrány fő okai. Ebben az írásban ezért ezt elemezve fogom megpróbálni felfejteni ezeket. Először magát a beszédet fogom elemezni, majd az ott talált pontokat fejtem ki külön fejezetekben. Végezetül pedig az általam talált megoldásokat összegezve próbálom megfejtetni a botrány hátterét, ezzel bepillantást nyerve az Kr. e. II. századi Róma politikai kultúrájába és az akkori rómaiak politikai szemléletébe.

Mielőtt a *consuli* beszéd elemzésére térnék, röviden megpróbálom ismertetni annak előzményeit. Livius elbeszélése szerint Bacchus kultuszát egy görög jóvendőmondó hozta el Etruria területére és onnan terjedt át Rómára. Itt a polgárok is elkezdtek csatlakozni hozzá, akik orgiákat szerveztek és később még gyilkosságokat is elkövettek. Így kerül veszélybe egy ifjú római is, Publius Aebutius, aki szeretője, Hispala közbenjárásával menekül meg. Később Postumius *consulnak* is elmondják az esetet, aki azonnal nyomozást indít az ügyben. Miután a *consul* fényt derített az összeesküvés részleteire és az ügyet a *senatus* elé terjesztette, népgyűlést hívtak össze. Postumius egy ünnepi fohászt mondott el, ezzel is megadva az esemény vallásos alaphangját. Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy a régi istenek és hagyományok állnak szemben ezzel az új veszéllyel. Ezután a nép felé fordult és elkezdte beszédét.⁹

Magában a beszédben több visszatérő elem is megjelenik. A *consuli* beszéd jól mutatja, hogy mit tartottak a botrány fő problémáinak Livius idejében. A mű elején, Livius narratívájában, többször is elhangzik, hogy ez egy idegen eredetű kultusz, amely beszivárgott Rómába. A beszéd alatt pedig többször is előjön három fontos kérdéskör. Az első és talán legszembevetőbb téma a nők szerepe a kultuszban. A második a régi rend és hagyományok szembenállása valami új és idegennel, egy, a fennálló rendszert veszélyeztető kultusszal. Végezetül pedig a beszédben előkerülő ellentmondásokat elemezném.

⁸ Adamik Tamás: Livius és a Bacchanalia-összeesküvés. Antik Tanulmányok. 47. (2003) 2. sz. 237.

⁹ Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair i. m. 307.

Nők és a Bacchanália

Mind a *consuli* beszédben és mind Livius írásban többször is előkerül a nők szerepe a Bacchanália-botrányban. Ahogy a következőkben is látszódni fog, szinte minden nő negatív szerepben tűnik fel, akik részesei ennek az „összeesküvésnek”. Kettő fontos kivétel azonban van: Hispala és Aebutia, akikkel a fejezet végén fogok részletesebben foglalkozni. Ezen felül a nőies tulajdonságok sem pozitívumokként tűnnek fel. Ez felvet több érdekes kérdést is. Vajon mekkora volt szerepe a nők részvételének a Bacchus-kultusz elítélésében? Ők voltak-e a legfontosabb problémája a *senatusnak*, vagy más is volt a háttérben?

Mielőtt azonban belekezdenék ezen kérdések megválaszolásába, Postumius beszédének az ideillő részeit elemzem röviden. Már a 15. *caputban* megemlíti a nőket. „*Nos, ami a számukat illeti, nektek tüstént meg kellene rémülnötök, mikor kijelentem, hogy sok ezren vannak, ha nem fűzném azt is hozzá, hogy kicsodák ezek és mifélék. Először is: a többségük nő, s ez volt az egész baj forrása; azután a férfiak, meggyalázók és meggyalázottak, semmiben sem különböznek az asszonyoktól.*”¹⁰ Itt egy fontos részhez ér el, az összeesküvők nők, a résztvevő férfiak pedig hasonlatosak a nőkhöz. Ezzel negatívumként látjuk ezeket a nőies tulajdonságokat. Továbbá ezzel erősít rá Livius a gonosz, cselszövő nő képére, amely már az elbeszélésében az előzményeknél is megjelent.¹¹

Ezután a *consul* elmeséli, milyen veszélyt is jelentenek a kultusz tagjai Rómára. Véleménye szerint arra törekszenek, hogy átvegyék az állam felett a hatalmat. „*Mit gondoltok, miféle összejövetel lehet ez az éjszakai gyűlés, ahol még hozzá vegyesen vannak nők és férfiak? S ha megtudjátok, hogy itt milyen életkorban avatták fel a férfiakat, nemcsak szánjátok őket, de szégyenkeztek is miattuk. Gondoljátok, hogy az ilyen esküvel beavatott ifjából még katonák lehetnek? S hogy még fegyvert adhatunk azoknak a kezébe, akiket a gyalázatosságnak ebből a szentélyből kiragadtunk? S hogy ezek, a maguk és mások fajtalanásával beszenyezett emberek fognak fegyverrel harcolni azért, hogy feleségeink és gyermekeink érintetlenek maradjanak?*”¹² A beszéd ezen részében több fontos dolog jelenik meg. Először is a nők és a férfiak vegyes gyűlésére hívja fel a figyelmet. Ez azért fontos, mert a Bacchus kultuszban eredetileg csak nők vehettek részt. Azzal, hogy férfiakat is beavattak, megváltoztatták a kultusz elveinek egyik alappillérét. Ezt Livius korábban is megemlíti a Bacchanáliákról. Másodszor egy sokkal fontosabb dolog is előtérbe jön, mégpedig a fiatal fiúkra gyakorolt hatás. Ők tizennégy és

¹⁰ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 15.

¹¹ Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair i. m. 307.

¹² Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 15.

tizenhat éves koruk között válnak nagykorúvá, majd ideális esetben katonáskodnak is, ezáltal az államnak és Rómának tartozva hűséggel. Azonban, ha ezelőtt beavatják őket, már a kultusznak tartoznak hűséggel.¹³ Harmadrészt mivel a kultusz vezetői továbbra is nők, ezért ők is avatják be a fiatalokat. Azzal pedig, hogy nők alá tartoznak ismételt felborítják a társadalom fennálló rendjét, hiszen alattuk szolgálnak.¹⁴

Talán a nők szerepéről való általános vélekedést Cato Maior Kr. e. 195-ben tartott beszéde tükrözi legjobban, amit Livius a Bacchanália-botrány előtt ír le. *„Ha közülünk mindenki rászánta volna magát, polgárok, hogy feleségével szemben érvényesítse a férj jogát és tekintélyét, nem okoznának nekünk az asszonyok ennyi bajt. Most azonban cselekvési szabadságunkat, amelyet otthon legyűrt az asszonyi féktelenség, immár itt, a Forumon is kigúnyolják és lábbal tiporják, s miután külön-külön nem tudtuk ráncba szedni őket, most mindannyiunktól reszkethetünk! Én bizony mesének, kitalált történetnek tartottam, hogy egy bizonyos szigeten az összeesküvő asszonyok az egész férfinemet irmagostul kiirtották. Nincs az embereknek olyan fajtája, amely ne jelentené a legnagyobb veszélyt, ha megengedik nekik, hogy csoportosuljanak, összefogjanak, és titokban tanácskozzanak.”*¹⁵ Már itt is feltűnnek a későbbiekben a Bacchanália-botránynál olvasottak. A nők a bajok okozói, hiszen a férfiak hagyták, hogy irányítsák őket. Ugyanúgy előkerül a titokban csoportosuló, összeesküvő nő képe is.

Mint látszik, már a botrány előtt is élt a félelem azzal szemben, hogy a nők felrúgják a társadalom eredeti rendjét. Cato Maior beszédében a *lex Oppia* megtartása mellett¹⁶ foglal állást.¹⁷ Ezt a törvényt még a második pun háború alatt, Kr. e. 215-ben hozták meg és benne szabályozták, hogy a nők milyen öltözetet és ékszereket hordhatnak, továbbá mely események vehetnek részt.¹⁸ Cato az érvelésében nem csak az asszonyok természetét hozza fel, mint ahogyan a fenti idézetben is olvasható, hanem az ősi hagyományokat említi. *„Őseink úgy rendelkeztek, hogy a nők semmiféle, még magánügyet sem intézhetnek el gyámjuk jóváhagyása nélkül, s szüleiknek, fivéreiknek vagy férjüknek kell engedelmeskedniük.”*¹⁹ A következő *caputban* is folytatja ezt a gondolatmenetet. *„Mert mire nem fognak még vetemedni ezután, ha most céljukat elérték?*

¹³ Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair i. m. 306.

¹⁴ Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair i. m. 305-306.

¹⁵ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIV. 2.

¹⁶ Cato Maior fő ellenfele ebben a vitában Lucius Valerius volt. Hozzá hasonlóan ő is a hagyományra hivatkozik érvelésénél, mint például a szabinok elleni háború, hangsúlyozva a nők szerepét ezen eseményekben. Ezzel Cato retorikai eszközeit használva vitázik vele. (Ida Mastrorosa: Speeches pro and contra Women in Livy 34, 1-7: Catonian Legalism and Gendered Debates. Latomus. 65. 3. sz. (2006) 604-605.)

¹⁷ Mastrorosa, Ida: Speeches pro and contra Women in Livy 34. i. m. 590.

¹⁸ Mastrorosa, Ida: Speeches pro and contra Women in Livy 34. i. m. 590-591.

¹⁹ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIV. 2.

Nézzétek csak végig az asszonyokra vonatkozó valamennyi törvényt, amelyekkel őseitek megbolázták féltelenségüket, s férjük hatalma alá rendelték őket.”²⁰ A törvény visszavonása tehát szerinte szembe megy az ősi hagyományokkal. Azzal, hogy a nőknek szerepet engednek a közéletben, felborítják a fennálló rendet és megcserélődnek a nemi szerepek.²¹ A törvényt Kr. e. 195-ben azonban mégis visszavonták.²²

Kevesebb, mint tíz év múlva azonban ismét hasonló gondolatok jelennek meg. Az előző fejezetben már említett *consuli* beszédben is feltűnnek ezek. Az ármánykodó nők és az általuk irányított férfiak mind olyan képek, mint amelyeket Cato is használ beszédében. A Bacchus kultusz szertartásaiban ráadásul a nők és férfiak vegyesen vettek részt,²³ amit nem tudtak ellenőrizni, hiszen titokban terjedt. Ezzel jól szembehelyezhető a Kybele kultusz, amit viszont az állam támogatásával és felügyeletével érkezett Rómába.²⁴ Kybeléről a következő fejezetben bővebben is írok.

Livius kifejti, hogy még magas rangú emberek is tagjai voltak ennek, ezek szerint pedig az ide – a szintén ebbe a társadalmi rétegbe tartozó – nők is. Az elitet joggal rémiszthette meg az a tény, hogy az ő rangjukban lévő férfiak sem tudták megakadályozni, hogy feleségeik csatlakozzanak és részt vegyenek a kultuszban.²⁵

Felmerül a kérdés, hogy vajon a valóságban mennyire tarthattak attól, hogy ténylegesen a nők kezébe kerül az irányítás? A történet összeesküvésre utaló elemei mutatják, hogy talán valós veszélynek tarthatták, hogy itt akár egy „állam” is működhet az államban. Azáltal, hogy fiatal fiúkat esketnek meg, már nem az államhoz köti őket a hűség. Ehhez hozzátehetjük, hogy emellett még női vezetők alá is tartoznak, ezzel teljesen felborítva a hagyományos nemi szerepeket és ezáltal magát a római rendet is. Így a feltett kérdésre válaszolva, nagyon valószínű, hogy ez is nagy szerepet játszott a kultusz elítélésében, akkor is, ha egyáltalán nem volt célja egy ilyen féle megváltoztatása a társadalomnak. A Bacchus kultusz szabályozásánál a *senatus* megtiltja a római, a latin jogú és a szövetséges városokból származó férfiaknak a bacchanás

²⁰ *Titus Livius: Ab Urbe condita.* XXXIV. 3.

²¹ *Mastrososa, Ida: Speeches pro and contra Women in Livy* 34. i. m. 595.

²² *Phyllis Culham: The "Lex Oppia".* Latomus. 41. 4. sz. (1982) 786.

²³ Ez valószínűleg az etruszk hatás miatt lehetett, mert eredetileg csak nők számára állt nyitva. (*Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair* i. m. 304-305.)

²⁴ *Hänninen, Marja-Leena: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome: Augustan Narratives about the Arrival of Cybele and the Bacchanalia Scandal.* In: *Aspects of woman in antiquity.* Szerk: Lena Larsson Lovén – Agneta Strömberg. Jönköping. 1998. 119-120.

²⁵ *Marja-Leena Hänninen: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome* i. m. 121.

nők látogatását. Emellett ki is zárják őket a kultusz papságából.²⁶ Ezek a szabályozások is alátámasztják ez előzőkben leírtakat.

Azonban van még egy másik ellentmondás is itt. Eddig minden arra mutat, hogy itt egy általános egyetértés van a *senatusban* a nőkkel kapcsolatban. Ennek viszont ellent látszik mondanivaló, hogy már a *lex Oppia* megvitatásánál sem volt ez így. Livius is megemlíti, hogy nem mindenki állt Cato mellett, ráadásul ezt a vitát el is veszítette a *senatusban*, hiszen ezen törvényt visszavonták. Így véleményem szerint, habár bizonyosan voltak *senatorok*, akik így gondolkodtak, nem a nők nagy befolyása a kultuszban volt az, ami ezt az erőteljes reakciót kiváltotta.

Mielőtt lezárnám ezt a részt, fontos figyelembe venni Hispala és Aebutia esetét is. Ők azok a kivételek, akik nem negatív karakterként szerepelnek Liviusnál. Hispala Aebutius szerelme és egy örömlány, Aebutia pedig édesapja húga volt. Mindketten segítettek mind az ifjúnak, mind pedig a *consulnak*. Hispala figyelmezteti szerelmét a kultusz veszélyére és ezáltal megakadályozta, hogy rokonai beavassák. Ezután kerül Aebutiahhoz, aki pedig arra biztatja, hogy mesélje el a *consulnak* az esetet, ezzel felfedve magát a kultuszt. Mindketten ezáltal az államot és ezen keresztül a népet szolgálták. Azonban Hispala mégsem hívható a rómaiak szemével erkölcsös nőnek, hiszen Livius örömlányként említi meg. Itt az az érdekes, hogy egy nem erkölcsös személy is segíthet egy erkölcstelen kultusszal szemben.²⁷ Szerintem ez is azt mutatja, hogy nem magának a kultusznak ezen részével volt a probléma, hanem annak a mértékével. Még egy örömlány is tudta szolgálni az államot és annak rendjét, azonban a bacchánsok teljesen szembe mentek azzal. A két karakternél fontos még megemlíteni, hogy történelmi létük nehezen bizonyítható, lehetséges, hogy Livius alkotta meg őket. Azonban szimbolikájuk így sem elhanyagolható.

Végezetül megemlítenék még egy pozitív nőt Liviusnál: Claudia Quintát, aki Publius Cornelius Scipio Nasica mellett jelenik meg a történetben. Ő a következő fejezet témájánál fog fontos szerepet játszani, ugyanis az ő segítségével jut el Kybele Rómába. Őt ezért ott fogom kitárgyalni, de nem megfeledkezve arról, hogy ide is erősen kapcsolódik, hiszen a történetben az ő erkölcsös, tiszta személye fontos szerepet játszik.

²⁶ Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair i. m. 307-309.

²⁷ Danuta Musiał: Postumius' Speech of Livy and Bacchanalian Affair. Varsó. 2009. 9.

Kybele és Bacchus. A Bacchus kultusz idegensége

A nők szerepe mellett a másik probléma, ami előkerül a *consul* beszédjében a kultusz idegen eredete. A kultuszban ugyanis nagy szerep jutott nekik, ezzel szembe menve a társadalmi hagyományokkal és ezt veszélyesnek találták a fennálló rendre. Ami azonban ezt a félelmet még jobban erősítette, az az, hogy idegen eredetű volt. Postumius a beszéde elején is kitér erre. „*Nem volt még soha népgyűlés, polgárok, amelyen nemcsak ennyire illő, de ennyire szükséges lett volna az istenekhez intézett ünnepélyes könyörgés, mert ez figyelmeztet benneteket arra, hogy ezek azok az istenek, akiket őseink rendelkezései szerint szolgálunk, tisztelnünk és kérlelnünk kell, s nem azok, akik az ártalmas és idegen babonáktól megszállott lelkeket ostorukkal, mint valami Furiák, mindenféle gaztetre és mindenféle bujaságra ösztökélik.*”²⁸ Ezzel a kezdéssel a *consul* beszédének az egyik fő üzenetét már az elején átadja: a római vallás jó és akikkel szemben állnak azok Rómával és annak rendjével is szemben állnak.²⁹

Livius amikor a kultusz Itáliába való megérkezéséről ír, már az elején hangsúlyozza idegen eredetét. A kultusz először Etruriában vetette meg a lábát szerinte, „*egy egyszerű görög ember, aki egyetlen olyan művészethez vagy tudományhoz sem értett*” hozta el, aki „*pap volt és jövendőmondó.*”³⁰ Ez is erősíti az idegenségét, hiszen egy görög hozta és az etruszoktól érkezett hozzájuk. Azonban van egy istennő, aki szintén idegen eredettel érkezett Rómába és őt mégis elfogadták: Kybele. Először róla írok, utána pedig Bacchus kultuszáról.

Kybele érkezésének a körülményei teljesen mások voltak. Kr. e. 205-ben még mindig a második pun háború idejében járunk, Hannibál pedig még mindig Itáliában van.³¹ Ebből is látszik, hogy mind külpolitikailag és mind belpolitikailag egy feszült helyzetben volt Róma. Ekkor döntöttek úgy, hogy felnyitják a Sibylla-könyveket.³² „*Ott azt a jósverset találták, hogy ha majd egyszer külföldi ellenség kezd háborút Italia földjén, ezt úgy tudják elűzni Italiából és legyőzni, ha Pessinusból Rómába hozzák az Idai Anyát*”³³ – írja Livius, aki azt is megemlíti, hogy éppen köeső is veszélyeztette a várost. A Kybelét jelképező fekete követ Kr. e. 204-ben Ostia kikötőjébe szállították, ahol a fiatal Publius Cornelius Scipio Nasica várta őt. Innen szállították Rómába. Kybele érkezését nem csak Róma legerényesebb asszonyai várták, hanem a

²⁸ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 15.

²⁹ Adamik Tamás: Livius és a Bacchanalia-összeesküvés. i. m. 240.

³⁰ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 8.

³¹ O. G. Von Wesendonk.: Further Considerations on the Cult of Kybele. Anatolian Studies. 51. sz. (2001) 51.

³² Sibylla egy jósnő volt, aki kilenc könyvben írta le jóslatait. Ezeket a Capitoliumon elhelyezkedő Iuppiter templomban őrizték. (Adamik Tamás: Sanctissima Religio. Vallás- és irodalomtudományi tanulmányok. Budapest. 2012. 58.)

³³ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXIX. 10.

patricius családok tagjai, Róma szerte minden társadalmi rétegeből származók különösen várták. Ezzel talán a rómaik egységét szimbolizálták Livius elbeszélése szerint.³⁴

Ovidius is beszél Kybele Rómába érkezéséről. Nála egy érdekes esemény történik meg: megakad a hajó Ostia kikötőjében.³⁵ „*S csakhamar egy iszapos zátonyon ül a hajó. Most erején felül is nekifekszik mind, aki ott van; hangzik a buzdítás; húz, ahogyan tud, a kéz. Mint a sziget tenger közepén, oly biztosan áll az: döbbenet üli szívük, s áll tehetetlen a nép*”³⁶ – írja. Ekkor kerül előtérbe Claudia Quinta személye, ahogyan azt az előző fejezet végén említettem. Ő teszteli meg a római nő (*femina*) két legnagyobb erényét: a *castitas* és *pudicita* tulajdonságokat. Szerény és szemérmes volt. A történet idejében azonban éppen támadás alatt állt erkölce.³⁷ „*Ártatlan. De gonosz nyelvek rágalma kikezdte, s híre-nevét hazugul szennyezi sanda gyanú: Szép ruha, változatos hajdís és talpraesett szó, oly szigorú korban vétek a vének előtt*”³⁸ – írja Ovidius. Azonban mégis az ő segítségével szabadul ki a hajó. Az istennőhöz fohászkodik ekkor, hogyha ő olyan tiszta, mint maga Kybele, akkor a hajó jusson ki fogságából. Ekkor csoda történik, Claudia maga húzza ki a hajót, ezzel maga az istennő bizonyítja tisztaságát.³⁹ Ez is mutatja, hogy habár a Bacchanália-botrány során úgy tűnik, hogy minden eleve nő erkölcstelen, számos ellenpéldát találunk ennek ellenkezőjére. Ez a történet is az ideális római nő képét szimbolizálja.

Visszatérve a két isten érkezéshez a városba Bacchusé ezzel szemben az antitézise Kybele érkezésének.⁴⁰ Még Kybele egy szent jóslat által lett elhozva Rómába, addig Bacchust egy idegen ember hozta el és még csak nem is Rómába közvetlenül. Még az előző egy nagy szertartás keretén belül, a hagyományoknak megfelelően érkezett meg a városba, az utóbbi az éj leple alatt, mondhatni hívatlanul, titokban férközött be a polgárok közé. Kybele erkölcsös nők között, Bacchus pedig erkölcstelenek között jött el. Liviusnál is remekül meg lehet figyelni a két történet közötti éles ellentétet, melyek nagy valószínűséggel szándékosak lehettek.

³⁴ Marja-Leena Hänninen: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome. i. m. 113-114.

³⁵ Marja-Leena Hänninen: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome. i. m. 115.

³⁶ Publius Ovidius Naso: Fasti. 300.

³⁷ Marja-Leena Hänninen: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome. i. m. 114.

³⁸ Publius Ovidius Naso: Fasti. 305-310.

³⁹ Marja-Leena Hänninen: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome. i. m. 115.

⁴⁰ Marja-Leena Hänninen: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome. i. m. 115.

Azonban több hasonlóság is van a két isten szertartásai között: mindkettő érzelmes, eksztatikus és túlzó szertartásaiban⁴¹ és mindkettőnek szerves része a hangoskodás.⁴² Azonban még ez utóbbi Bacchusnál egy negatívumként jelenik meg addig Kybelénél nem ezt vesszük észre. Ez az ellentmondás azonban könnyen feloldható. Mivel Kybele egy elfogadott isten volt, ezért kultuszának ezen része is azzá vált.

Ezek mellett az ellentétek mellett azonban van még egy, általam fontosnak tartott aspektusa az istennő elfogadásának. Maga Kybele ugyanis egy kis-ázsiai istennő volt. Az eredetét sok kérdés övezi, van, aki szerint teljesen anatóliai származású, de vannak, akik a hellenisztikus eredetét tartják valószínűbbnek.⁴³ Bármelyik is legyen igaz, nem egy római eredettel rendelkező istennőről beszélünk. Legalábbis úgy tűnik elsőre. Kybele érkezéshez nagy segítséget adott a pergamoni király.⁴⁴ Pergamon pedig birtokolta azt a területet, ahol egykor Trója állt. Ez azért fontos, mert a rómaiak Trójából származtatták magukat. Így máris van egy kapocs köztük és az istennő között. Nem egy idegenről, hanem egy, Róma identitásához is szorosan kötődő istennőről beszélünk. Szerintem ez az egyik legfontosabb eleme is a két isten megítélésének. Ugyanis Bacchus egy ténylegesen idegen isten volt, aki semmilyen szálon nem kapcsolódott Rómához. Ezt pedig csak tetézte, hogy nem a megfelelő rítusok között érkezett.

Ez jól mutatja hogyan viszonyultak a rómaiak más hitvilágok isteneihez. Nem volt akadálya annak, hogy ezeket integrálják a saját vallásukba, sőt a *Mediterraneum* meghódításánál fontos is volt ez,⁴⁵ de először meg kellett felelnie bizonyos követelményeknek. Csakis ezután lehetett egy istent hivatalosan is befogadni. Egyénileg más isteneket is lehetett tisztelni, ha azt a római normáknak megfelelően tette az adott személy. Ez azért volt fontos, mert magukat nem csak, hogy vallásosnak, de jó vallásosnak tekintették. Más kultúrák vagy nem voltak eléggé azok, vagy pedig már túlságosan is azok voltak és babonások lettek.⁴⁶ Ezzel pedig vissza lehet követeltetni, hogy miért fontos hangsúlyoznia Liviusnak, hogy egy görög jóvendőmondó hozta el a kultuszt Italiába.

⁴¹ *Craige B. Champion: The Peace of the Gods. Oxford. 2017. 126.*

⁴² *Birgitte Bøgh: The Phrygian Background of Kybele. Numen. 54. 3. sz. (2007) 304-305.*

⁴³ *Bøgh, Birgitte: The Phrygian Background of Kybele i. m. 305.*

⁴⁴ *O. G. Von Wesendonk: Asia Minor and the Introduction of the Worship of Kybele, Mā, and Mithra- into Rome. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. 1. sz. (1932) 23.*

⁴⁵ *Champion, Craige B.: The Peace of the Gods. i. m. 126.*

⁴⁶ *Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair i. m. 302-303.*

A politikai környezet

A kutatásom során többször felmerült bennem a kérdés, hogy miért ekkor történt meg a Bacchanália-botrány. Ezért úgy éreztem, hogy figyelembe kell vennem azt az időszakot is, amelyben elhelyezkedett. Itt a külpolitikát és a belpolitikát fogom felvázolni és bővebben is kifejtem a *consul* beszédében lévő ellentmondásokat. A kor politikai légkörének megismerésével remélhetőleg könnyebben meg lehet fogni az okokat és ezáltal egy teljesebb képet kaphatunk a kor politikai kultúrájáról.

Először is a külpolitikai helyzetet érdemes megvizsgálni. Róma éppen túl van több háborún is, amelyekből mind győztesen került ki. A második pun háború (Kr. e. 218-201), az első makedón (Kr. e. 214-205) és második makedón háború (Kr. e. 200-196), majd pedig a szeleukida háború (Kr. e. 192-188) mind a római seregek győzelmét hozták el. Az eddig szinte legyőzhetetlennek hitt *phalanxok* sorra szenvedtek vereséget. Külpolitikailag nincs ellenfele a köztársaságnak Kr. e. 186-ban, a hatalma csúcsán áll és ezt ők is jól tudták. Így tehát jól látható, hogy nincs olyan külső fenyegetés, amely arra készítené a *senatust*, hogy ilyen erőteljes döntéseket hozzanak egy kultusz és annak követői ellen. Így a belső okok felé kell tekintenünk.

Belpolitikailag több lehetséges ok is felvethető. Az egyik talán legszembetűnőbb az ekkortájt zajló Scipio-percek. Ezek Kr. e. 187-től tartottak Kr. e. 184-ig, tehát a Bacchanália-botrány pont a közepébe esik bele. Itt Cato Maior és Scipio Africanus volt a két egymással szemben álló fél. Cato testesítette meg a konzervatív, katona és földművelő polgárt, míg Scipio az új, kérkedő, hellenizáló római.⁴⁷ Maga a per arról szólt, hogy Scipio túlságosan nagy népszerűsége tett szert a Hannibál és Karthágó felett aratott győzelme után, például másodjára is *consulnak* választották, ez pedig veszélyeztette a többi római előkelőt, a *nobilitast*. Ez habár csak egy nyers hatalmi játszámának tűnik, inkább szólt arról, hogy a köztársaság kereteit megvédjék és visszaállítsák a *senatus* irányítását és tekintélyét a hadvezérek és más független személyek és csoportosulások felett.⁴⁸ Kr. e. 186-ra azonban Scipio már nagyban veszített befolyásából és a következő percek inkább voltak szimbolikusak. Habár valószínű, hogy a *senatus* kihasználta, hogy Bacchanália-botrány ürügyével megszabaduljon Scipio támogatóitól, nem tartom valószínűnek, hogy ez volt a kiváltó oka, hiszen Scipio ekkor már nem jelentett akkora veszélyt a *nobilitasra*.

⁴⁷ James S. Ruebel: Cato and Scipio Africanus. The Classical World. 71. 3. sz. (1977) 161.

⁴⁸ Ruebel, James S.: Cato and Scipio Africanus. 172-173.

Belső okoknak még felvethetjük a második pun háborúból való újraépítést, vagy azt, hogy Italiában próbáltak rendet tartani a szövetséges városok között, hiszen a *Senatus Consultum de Bacchanalibus* egész Italia területére vonatkozik. Az előbbi azért vethetjük el, mert eddigre már majdnem két évtized telt el Hannibál hadjárata óta, még az utóbbit azért, mert kutatásom során sehol nem találtam rá utalást, hogy ebben az időszakban bármi probléma lépett volna fel a szövetséges városokkal. Azonban, ha sem külső, sem belső okai nem voltak a *senatusnak*, hogy így lépjenek fel, akkor vajon mi lehetett az? Tényleg ennyire veszélyes lett volna a fennálló rendre a kultusz? Ennél a kérdésnél is a *consuli* beszéd fog segíteni.

A *consuli* beszéd ellentmondásai

Miután Postumius a beszéde elején elmeséli, hogy veszély leselkedik Rómára, drámai módon halogatja azt, hogy pontosan elmondja miről akar beszélni, ezzel még jobban felkeltve a tömeg figyelmét:⁴⁹ „*S nem is tudom, mit hallgassak el, sem pedig, hogy meddig menjek el a közlékenységben, mert félek, hogy ha valamit nem fedek fel előttetek, ezzel nemtörődömségre csábítalak, ha viszont mindent feltárok, túlságosan megrémítlek benneteket. S ha mégis elmondok valamit, tudjátok meg, hogy ahhoz képest, milyen szörnyű és jelentős dologról van szó, még elég keveset mondtam. De igyekezni fogok annyit közölni, amennyi elegendő a baj elhárításához.*”⁵⁰

Postumius ezután felfedi kikről fog beszélni. „*Hogy már régen bacchanáliákat tartanak egész Italiában, s most pedig sok helyen a Városban is, azt ti, ebben biztos vagyok, nemcsak szóbeszédből tudjátok, hanem a városszerte mindenhol felhangzó zajongásból és üvöltözésből is, viszont nem vagytok tisztában a dolog jelentőségével.*”⁵¹ Elmondja a népnek, hogy hiába hitték eddig ártatlannak ezt az idegen kultuszt, nagy veszélyt jelent a fennálló rendre. Több ezer embert felölelő összeesküvés van a városban. Ebben a részben megjelenik egy ellentmondás Liviusnál, hiszen eddig egy titkos csoportról beszélt, itt azonban már a *consul* úgy szól a néphez, hogy azok tisztában voltak ennek a kultusznak a jelenlétével.⁵²

„*A szervezkedésnek még nincs ereje, viszont rendkívüli mértékben erősödik, mert számuk napról napra nő.*”⁵³ – mondja Postumius. Felhívja a hallgató közönség figyelmét, hogy habár

⁴⁹ Ezt a retorikát figyelhetjük meg a legtöbb politikai beszédnél, de ezek nem feltétlenül politikaiak. A célratörő kezdet és utána való halogatás egyszerű és hatásos módja a hallgató közönség figyelmének a felkeltésére. (Adamik Tamás, A. Jászó Anna, Aczél Petra: Retorika. Budapest. 2005. 34-36.)

⁵⁰ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 15.

⁵¹ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 15.

⁵² P. G. Walsh.: Making a Drama out of a Crisis: Livy on the Bacchanalia. Greece & Rome. 43. 2. sz. (1996)

⁵³ Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 15.

még nem elég nagy a kultusz, hogy veszélyes legyen, mégis óvakodni kell. Ez a felvetés többször is felbukkan a beszédben. A Bacchus kultusz tagjait egyszerre nevezi az állam rendjét veszélyeztetőknek és közben mégis hangsúlyozza, hogy mégsem most jelentenek veszélyforrást. Ezzel valószínűleg azt szeretné hangsúlyozni, hogy a *senatus* tudja kezelni a helyzetet, így megtartván a nép bizalmát a képességeikben. Erre ebben a fejezetben jobban is ki fogok térni.

Ezután folytatja a beszédét. „*Mindamellettt kisebb gyalázat lett volna, ha csupán elnőiesednek.*”⁵⁴ „*Aljas összeesküvésük eddig csak egyéni gáztettek elkövetésére korlátozta őket, mert még nem elég erősek ahhoz, hogy az államot is hatalmukba kerítsék. De minden nappal növekszik és terjed a veszedelem. Most már nagyobb, semhogy elférne a magánemberek életének keretei között. Most már az egész államot veszi célba.*”⁵⁵ A kultuszban résztvevő férfiakat ismételtén azzal vádolja, hogy elnőiesedtek. Az összeesküvők már nemcsak az államra, hanem a népre is veszélyt jelentenek. Kihangsúlyozza, hogy még ekkora veszedelem sosem leselkedett rájuk, azonban a vezetők mindent megoldanak majd. Itt újra érezhető a már előbb megfigyelt is ellentmondás, hiszen habár újfent hatalmas veszélyről beszél, utána azt mondja, hogy mindent kézben tartanak.

A beszédet a hallgatóság megnyugtatósságával zárja. „*Úgy gondolom, ennyit kellett nektek előjáróban elmondanom, nehogy lelketeket vallásos aggodalom nyugtalanítsa, ha látjátok, hogy a bacchanáliák helyét szétromboljuk, s az elvetemült csoportokat szétzavarjuk. Mi mindezt az istenek jóváhagyásával és segítségével tesszük, akik méltatlankodva, hogy isteni lényüket bűnökkel és bujálkodással szennyezték be, a titkos homályból fényre hozták mindezt, s nem azért óhajtották nyilvánosságra hozni a dolgokat, hogy büntetlenül maradjanak, hanem hogy mindezt megtoroljuk és elnyomjuk.*”⁵⁶ Ismételtén hangsúlyozza, hogy a *senatus* ura a fennálló helyzetnek, és hogy a lakosságnak nincs semmi oka az aggodalomra. Ez az újra és újra előkerülő ketősség, a nagy a veszély, de nincsen semmi baj ellentmondása tudatos retorikai eszköznek látszik, amely a politikai elit hatalmának stabilitását látszik szolgálni.

A római közéletnek, illetve a *populus* politikába való bevonásának alapvető eszközei voltak az elitnek a nép előtt elmondott beszédei. Ezeknek az egyik fő eleme a félelem, mint eszköz használata volt. Ezt Cicero esetében lehet a legjobban megfigyelni. Az beszédeiben ő a veszélyt nemcsak feltárni akarta a hallgatósága előtt, hanem azoknak forrását – politikai ellenfeleit – dehumanizálni is. Ezt a módszert Catalina és Antonius ellen is használta. Ez azért volt nagyon

⁵⁴ *Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 16.*

⁵⁵ *Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 16.*

⁵⁶ *Titus Livius: Ab Urbe condita. XXXIX. 16.*

fontos, mert ezáltal minden ellenük javasolt erőszakos cselekedet észszerűvé vált. Mind a Catilina elleni beszédekben, mind a *Philippicákban* a félelem retorikáját alkalmazta, ezáltal az emberek érzelmére hatott.⁵⁷ Postumiusnál is hasonló retorikai taktikát figyelhetünk meg. Nála a Bacchus kultusz követői rémtetteket hajtanak végre az éj sötétjében. A fiatalok morálját megromlják és hűségüket így a saját szolgálatukba állítják. Az államra és ezáltal a népre erkölcsi romlást hoznak, továbbá összeesküvést szerveznek a *senatus* ellen is, tehát Róma létét fenyegetik. Azonban már előkerült többször is, hogy furcsa ellentétpárok jelennek meg a beszédben, amelyeket hogyha jobban megvizsgálunk aláássák a *consul* szavainak hitelességét. Az éj leple alatt, titokban követik el gáztetteiket, de közben hangoskodnak. Az állam végveszélyben van, de urai a helyzetnek. Ha csak a félelemre kívánt volna hatni, ezekre nem lett volna szüksége, ezáltal felmerül, hogy lehet mégsem ez volt a célja.

A beszéd megértéséhez fontos, hogy felismerjük annak típusát. Ezen a népgyűlésen egyedül csak a *consul* beszél, senki más nem kap mellette szerepet. Postumius nem is vár választ a tömegetől, csak tájékoztatja őket. Ez pedig egy beszéd típusra igaz: a *contióra*. Ez egy olyan gyűlés volt, amire általában a *consul* vagy a *tribunus* hívta össze a népet. A *contiókon* a közügyekről volt szó, megtartása fontos eleme volt a közügyek gyakorlásának, de határozatokat nem hoztak itt, mint a *comitian*, hanem pusztán tájékoztató jelleggel hívták össze őket.⁵⁸ Ezen a 186-os *contión* sem kellett a népnek semmiről sem döntenie, nem kellett egy törvényt sem megszavaznia, így a félelemkeltés sem arra szolgál, hogy egy konkrét lépés érdekében meggyőzze őket, hiszen a döntés – a *senatus consultum* – már megszületett. Meglepő, de itt a félelemkeltés végső soron azt szolgálja, hogy megnyugtassa a tömeget a *senatus* döntésével kapcsolatban, annak szokatlanságát, „vallásellenességét”, kegyetlenségét igazolja. Ezért folytatja minden veszély leírását azzal, hogy a helyzet biztos kezekben van. Tehát ez ellentmondások nem a *consul* figyelmetlenségéből fakadnak, hanem a politikai manipuláció ügyesen felépített eszközei.

A *consul* jól felépített, bonyolult beszéde egy nagyon egyszerű üzenetet ad át. Egyértelműen Bacchus követői ellen szól. Az előbb felsorolt retorikai elemek és ellentmondások által nyilvánvalóvá válik, hogy nem maga a kultusz léte jelentett veszélyt, hanem az, amit reprezentált. Megtörte a római állam egységének a képét és ezáltal veszélyeztette a fennálló rendet. Nem a kultusz idegen eredete, de még csak nem is nők szerepének a növekedése volt a fő probléma,

⁵⁷ Pollo, Francisco Pina: Rhetoric of Fear in Republican Rome: The Ciceronian Case. In: Communicating Public Opinion in the Roman Republic. Szerk: Cristina Rosillo-López Stuttgart. 2019. 195-197.

⁵⁸ Catherine Steel - Henriette van der Blom: Community and Communication. Oratory and Politics in the Roman Republic. Oxford. 2013. 63-64.

habár azért ezek is egyértelműen negatívumai voltak. Az igazi veszélyforrás a *senatus* tekintélyének az aláásása volt és ezáltal a hatalmának a gyengítése. Ezért volt fontos ilyen erővel le-sújtani rá és példát statuálni vele. Így szemléltethették erejüket és az megtarthatták az állam egységét is. A beszéd üzenete is ez a nép felé: az állam stabil és az egysége megtörhetetlen.

A Kr. e. II. század politikai kultúrája

Miután sorra vettem a Bacchanália-botrány környezetét és a *consul* által felvetett problémákat körvonalazódik az a politikai légkör, ami a köztársaságot jellemezte ebben a korszakban. Már csak ez a rövid epizódja a római történelemnek megmutatja, hogy miként vélekedtek az idege-nekről, milyen volt a nők helyzete, hogy mit jelentett a város polgárai számára rómainak lenni és hogy milyen volt a hannibáli háború utáni korszak politikai miliője.

Először is a nők helyzetét összegezném. Habár a nőkről leginkább negatívan beszél a *consul*, ha ezeknek a tulajdonságoknak megkeressük a pozitív párhuzamait és figyelembe vesszük például az olyan személyeket, mint Hispala vagy Claudia Quinta, azt is megláthatjuk milyen volt az ideális római nő képe. Claudia történeténél már előkerült két fogalom: a *castitas* és *pudicitia*. Az előbbi a folt nélküli tisztaságra, vagyis erkölcsös lélekre utal, a második pedig a lelkiismeretre, amely meggátolja azt, hogy egy előkelő nő bármi olyanra vetemedjen, ami akár kis mértékben is szé- gyent hozhatna rá, vagy családjára.⁵⁹ Ezek voltak azok a tulajdonságok, amelyekkel rendelkez- niük kellett a rómaiak szerint. Ezzel áll szöges ellentétben a Bacchás nők viselkedése, akik szerénység helyett kicsapongó életet élnek és nemcsak, hogy nem engedelmeskednek a férfiak- nak, hanem erőszakosan irányítani is akarják őket. Ez a rómaiak számára teljesen elképzelhe- tetlen és elfogadhatatlan volt, így érthető miért hangsúlyozta a *consul* is többször erkölcstelen viselkedésüket.

A következő fontos szempont a vallásé. Ezt Kybele és Bacchus párhuzamán keresztül pró- báltam meg szemléltetni. Ez azért érdekes, mert mindketten keleti, idegen istenek voltak, mégis teljesen más lett a sorsuk. Sok mindent megfigyelhetünk ezen keresztül a rómaiak vallásossá- gával kapcsolatban. Egyrészt láthatjuk, hogy nem volt problémájuk új istenek beemelésével, ha az a szokásoknak megfelelően ment végbe. Ebben rejlik a nagy különbség is. Az istennő az állam felügyelete alatt jött el, míg Bacchus kultusza kontroll nélkül terjedt. Jól látszik, hogy Rómában a politika és a vallás kéz a kézben jártak, egyiket nem lehet elképzelni a másik nélkül. Mivel az identitásuknak szerves része volt a vallás, logikus, hogy Kybele mellett az egyik nagy

⁵⁹ Susan Treggiari: *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*. Oxford. 1991. 233.

érv az, hogy Rómát köti a vélt trójai múltjához. Másrészt azt is megfigyelhetjük, hogyan érkeztek meg ezek az istenek. Lehetett spontán, önmagától is, mint Bacchus esetében, de lehetett tervezetten és szervezeten, a diplomácia útján is, ahogy azt Kybele is jól példázza.⁶⁰ A Bacchus kultusz idegenségének a hangsúlyozása tehát csak inkább retorikai eszköz volt, mintsem egy valós probléma.

Azt is láthattuk mi volt az adott kor politikájának fő iránya. A győztes háborúk során megerősödött a köztársaság vezető elitje, a *nobilitas* pedig tovább gazdagodott. A *senatus* intézményének a tekintélye mondhatni megkérdőjelezhetetlenné vált. Ezért az állam sikeres vezetésének legfontosabb elemévé a kifelé mutatott egység vált, az, hogy a politikai ellentétek a *senatus* intézményén belül oldódjanak meg. A Bacchus kultusz valós veszélye tehát ebben rejlett: megtörhette azt a képet, hogy a római állam egységes és megoszthatatlan. Így nem maradt más lehetőség, mint hogy szemléltessék a *senatus* és *res publica* hatékonyságát és hatalmát példát statuálva a kultusszal és annak követőivel. Az, hogy közben megtudtak szabadulni politikai ellenfeleiktől az arisztokrácia tagjai, csak „bónusz” volt.

Mint ahogyan a fentiekből is látszik, sok mindent meg lehet ismerni egy adott kor politikájáról, ha annak beszédeit elemezzük. Egyértelműen nem szabad őket úgy kezelni, mintha csak az igazságot tartalmaznák, de megfelelő forráskritikával és kutatómunkával fel lehet fedni olyan tényeket is, amelyekkel bepillantást nyerhetünk az adott kor politikai gondolkodásába. Ezen kutatás alatt én is mélyebben megismerhettem az Kr. e. II. századi Róma politikai kultúráját, és ezáltal a Bacchanália-botrányt is egy sokkal szélesebb látószögből vizsgálhattam. Livius segített megismerni a kort és ezen ismerettel magát a konkrét politikai és vallási eseményt is jobban sikerült megértenem.

⁶⁰ *Champion, Craig B.: The Peace of the Gods. i. m. 126.*

Bibliográfia

Adamik Tamás: Livius és a Bacchanalia-összeesküvés. *Antik Tanulmányok*. 47. (2003) 2. sz. 237-251.

Adamik Tamás: Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig. Pozsony. 2009.

Adamik Tamás, A. Jászó Anna, Aczél Petra: Retorika. Budapest. 2005.

Adamik Tamás: Sanctissima Religio. Vallás- és irodalomtudományi tanulmányok. Budapest. 2012.

Bøgh, Birgitte: The Phrygian Background of Kybele. *Numen*. 54. 3. sz. (2007) 304-339.

Champion, Craig B.: The Peace of the Gods. Oxford. 2017.

Culham, Phyllis: The "Lex Oppia". *Latomus*. 41. 4. sz. (1982) 786-793.

Hänninen, Marja-Leena: Conflicting Descriptions of Women's Religious Activity in Mid-Republican Rome: Augustan Narratives about the Arrival of Cybele and the Bacchanalia Scandal. In: *Aspects of woman in antiquity*. Szerk: Lena Larsson Lovén – Agneta Strömberg. Jönköping. 1998.

Mastrososa, Ida: Speeches pro and contra Women in Livy 34, 1-7: Catonian Legalism and Gendered Debates. *Latomus*. 65. 3. sz. (2006) 590-611.

Musiak, Danuta: Postumius' Speech of Livy and Bacchanalian Affair. Varsó. 2009.

Nousek, Debra L.: Echoes of Cicero in Livy's Bacchanalian Narrative. *The Classical Quarterly*. 60. 1. sz. (2010) 156-166.

Pollo, Francisco Pina: Rhetoric of Fear in Republican Rome: The Ciceronian Case. In: *Communicating Public Opinion in the Roman Republic*. Szerk: Cristina Rosillo-López Stuttgart. 2019.

Ruebel, James S.: Cato and Scipio Africanus. *The Classical World*. 71. 3. sz. (1977) 161-173.

Steel, Catherine - van der Blom, Henriette: Community and Communication. Oratory and Politics in the Roman Republic. Oxford. 2013.

Takács, Sarolta A.: Politics and Religion in the Bacchanalian Affair of 186 BCE. *Harvard Studies in Classical Philology*. 100. (2000) 301-310.

Treggiari, Susan: Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian. Oxford. 1991.

Von Wesendonk, O. G.: Asia Minor and the Introduction of the Worship of Kybele, Mā, and Mithra- into Rome. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. 1. sz. (1932) 23-28.

Von Wesendonk, O. G.: Further Considerations on the Cult of Kybele. Anatolian Studies. 51. sz. (2001) 51-63.

Walsh, P. G.: Making a Drama out of a Crisis: Livy on the Bacchanalia. Greece & Rome. 43. 2. sz. (1996) 188-203.

Források

Caius Lucilius: Az Erény. Ford.: Csorba Győző. Római költők antológiája. Szerk.: Szepessy Tibor. Budapest. 2014.

Senatus Consultum de Bacchanalibus CIL I 2, 581.

Livius A római nép története a Város alapításától. Ford.: Muraközy Gyula. Budapest. 1982.

Ovidius Fasti. Ford.: Gaál László. Budapest. 1954.